

Museumsparken på Tynset og det store nasjonsbyggingsprosjektet

I anledning museumsparken på Tynset sitt 100-årsjubileum skal vi forsøke å løfte blikket og snakke om hvorfor vi har en museumspark her på Tynset – hvilke ideer og historiske begivenheter som har brakt oss hit. Det blir nødvendigvis litt overflatisk, og preget av høyst personlige meninger om museenes samfunnsrolle, men jeg skal gjøre mitt beste for å sette det hele i perspektiv. Dette essayet bygger på et foredrag holdt i museumsparken sommeren 2023.

Nasjonalromantikken og de moderne demokratiene

For å forstå museumsparken som ide og forsøke å få et inntrykk av hva et friluftsmuseum som dette er et uttrykk for, er det nødvendig å gå noen hundreår tilbake i tid. De moderne nasjonalstatene vokste fram i kjølvannet av den franske revolusjon da demokrati, i betydningen folkestyre, ble framsatt som krav. De franske opplysningsfilosofenes ideer om frihet, likhet og brorskap dannet grunnlaget for en revolusjon som ønsket å kvitte seg med et styresett der kongen hadde all makt. Ludvig XIV postulerte, som kjent, at «staten, det er meg». Opplysningsfilosofene danner også grunnlaget for et tankesett der fornuften skulle være styren-

de og der rasjonell kunnskap ble sett på som noe som kunne deles og ikke noe som var forbeholdt eliter eller grupper av mennesker.

I de tysktalende områdene i Europa kom det en motreaksjon. En reagerte på opplysningsfilosofenes rasjonalisme. Man var opptatt av *natur og følelser i opposisjon til betoningen av fornuftens uendelige muligheter*, som det står i Store norske leksikon. En av de store filosofene, som også får innvirkning på hvorfor museumsparken fikk sin tilblivelse, var Johann Gottfried von Herder. Han utviklet ideen om folkeånd – *volksgeist* – en teori om at poesi og kunst var et utslag av en nasjon (i betydningen språklig og kulturelt fellesskap, vi er ikke kommet til nasjonalstater riktig enda), hadde en felles sjel, en grunnleggende felles holdning og at disse holdningene var spesielt sterkt til stede i folkekunsten, eventyrene, balladene osv. Disse tankene inspirerer de første samlerne av folkeeventyr, brødrene Grimm, men senere også vår egen og høyst lokale Nicolai Ramm Østgård, som i forordet til En fjeldbygd fra 1851 skriver at han ønsket å skape et «sammentrengt panorama av en karakteristisk natur og folkekarakter» som kunne levere «et bidrag til å utvide kjennskapen til vårt lands eiendommelig-

heter». Og at han gjør det på bakgrunn av at «det nasjonale lenge har vært på moten», og mener at han selv, som tynseting, er bedre skikket til det enn mange andre, nettopp fordi han er oppvokst i «folkets midte».

En Fjeldbygd.

Billeder fra Østerdalen.

Af

N. R. Østgaard.

Sjette Oplag.

Med 6 Illustrationer i Træsnit.

Kristiania.

N. W. Damm & Søn's Forlag.

1903.

Tittelbladet til *En Fjeldbygd*, utg. 1903.

Disse forestillingene, både om moderne demokratier, eller folkestyrer, og teorien om folkeånd, får stor betydning også for utviklingen av Norge som nasjonalstat.

Når vi ikke lenger skulle være styrt av en eneveldig konge var det nødvendig å skape et kulturelt fellesskap som skapte en ny lojalitet til en stat styrt av valgte likemenn. Vi måtte skape en felles forståelse av hvem vi var, basert på historie og folkekultur der visse deler ble betonet sterkere enn andre. Hvem dette «vi» er, var og er gjenstand for forhandling, men det var ikke alle som ble invitert til forhandlingsbordet.

Friluftsmuseene som idé

Friluftsmuseene som ide og sjanger vokste fram i Norge og Sverige på slutten av 1800-tallet. Det begynte som samlinger av gjenstander som ga uttrykk for folkekunsten i landenes ulike områder, gjerne innlandsområder som ble sett på som autentiske i forhold til de mer dynamiske kystområdene som til alle tider hadde hatt kontakt med utenomverden. Gudbrandsdalen, Telemark og Setesdal ble gjerne trukket fram som særlig autentiske, og områdene ble, sammen med de innerste fjordene, selve bildet av det norske. Det gjaldt å verne mens det «ennu er tid». Den industrielle revolusjon og stadig mer internasjonal handel visket ut forskjeller landene imellom og vår egenart måtte ikke glemmes.

Man begynte ganske raskt også å samle bygg fra de områdene gjenstandene kom fra slik at de ble plassert tilbake i sine opprinnelige miljøer. Dette ble videre startskuddet for at bygninger ble en egen samlingskategori og man begynte å sette dem opp i tundannelser tilsvarende tuntyper i de områdene hus og gjenstander kom fra. Friluftsmuseene ble dermed steder der man kunne oppleve nasjonens mangfold på ett og samme sted. I tillegg skulle friluftsmuseene være folkeparker

der man kunne oppleve folkedans, folkedrakter, folkemusikk og lokale mattradisjoner, kort sagt der man selv kunne være deltager i det nasjonale fellesskapet. Restaurant, danseplattning og musikkpaviljong var sentrale elementer i friluftsmuseene helt fra starten av.

*Musikkpaviljongen fra 1932. Den ble satt opp med midler fra Tynsets sang- og musikkforeninger. Tegna av veterinærdirektør Halvor Horne.
Foto: Tynset Foto/Anno Musea i Nord-Østerdalen*

*«Brudepar», Mathilde Sandtrøen og Bjarne Bakke, i døråpninga til barfrøet som da var plassert foran Lonåsstua. Fra stevne i museumsparken i 1937 da også restauranten ble innvidd og bautasteinen avduka.
Foto: Ukjent/Anno Musea i Nord-Østerdalen*

Etter hvert begynte man også å opprette folkemuseer som fokuserte på regional kultur, som Valdres folkemuseum fra 1901 og Glomdalsmuseet fra 1911.

Hvordan passer museumsparken inn i disse store idéene?

Tynset bygdemuseum ble opprettet etter et initiativ fra Ungdomslaget Fram og Tynset mållag og vedtaket kom på et møte 23. februar i 1923, der Embret Godtland ble valgt til leder.

Som Egil Simensen skriver i sin 100-årsberetning, skulle museets oppgave være å bevare bygdas kulturminner, både gamle hus og gjenstander, samt skaffe tomt til et museumsanlegg med gårdstun, seter-tun og anna som hørte til en Tynsetgård rundt 1800. Museumsparken skulle også være en folkepark og et sted for stevner av ulike slag. Med andre ord passet visjonen for Tynset bygdemuseum helt inn i bildet av hvordan et friluftsmuseum skulle være.

Embret Godtland sørget for å få hjelp fra grunnleggeren av Maihaugen, Anders Sandvig, og han hadde kontakt med tømrer og arkitekt Halvor Vreim ved Norsk Folkemuseum på Bygdøy. Han fikk hjelp av Vreim til en plan for de ulike elementene i parken. Det er ingen tilfeldig samling av bygg. Godtland får riktignok kritikk av museumsforbundet for dårlig samlingsforvaltning og katalogisering av gjenstander ved et besøk på 1930-tallet, men ellers viser Godtland seg som en mann som tar oppgaven på stort alvor.

Det er et punkt der Vreims plan skiller seg fra det vi ser i den faktiske virkelighet. I planen fra 1936, er den delen av parken som vi nå kaller gata, opptatt av en husmannsplass. Den ble aldri realisert. Gata er et godt tilskudd til museumsparken, Tynset har jo historisk sett vært

mer enn et bondesamfunn alene. Vreims plan er gjengitt i Simensens artikkel, se side 43.

Det kan likevel være interessant å dvele ved at det ikke ble noen husmannsplass. Det finnes en oppfatning om at det i liten grad har vært noe husmannsvesen her og at Tynset har vært preget av små klasseforskjeller. Det blir gjerne satt i sammenheng med Nicolai Hersleb Ramm som ble ansatt som skoginspektør for Røros og Folldal gruver og som satte i gang en oppdeling av skogsalmenninger til private skogteiger for å hindre en for stor utvinning av skogressursene. Dette blir gjerne forklart som årsaken til at gårdene på Tynset skulle være av omtrent samme størrelse. Men det stemmer ikke helt, for allmenningene ble delt etter gårdenes skyld. Det vil altså si at større gårder fikk større andel av skogen. Det er heller ikke slik at det ikke har vært et husmannsvesen. Husmannsvesenet vokser ut av at mange gårder ikke har vært odelsgårder tilbake til middelalderen, slik dikteren Jacob Breda Bull gjerne framstiller det i sine folkelivsskildringer fra nabo-bygda Rendalen. De var, også på Tynset, ikke sjelden bygselsbruk, det vil si at grunnen var eid av andre. En grunn man ikke eier, kan man heller ikke dele opp og dermed var løsningen å opprette egne bruk på eiendommen til den som ikke arvet retten til å bruke hovedeiendommen.

Etter hvert får husmannsvesenet i enkelte områder av landet nærmest preg av livegenskap og gir grobunn for store sosiale forskjeller, for eksempel på Hedmarken. Slik var det ikke her, gårdene går relativt tidlig over til å bli selveide, men det betyr ikke at det ikke har vært et husmannsvesen eller at klasseforskjellene har vært så veldig små. For enkelte har nok

klasseforskjellene vært store nok til å prege livet, også her. Våre nasjonale forestillinger forteller oss om at vi er så like, det er ikke så store forskjeller på oss – adelskap ble avvikla i Norge i forbindelse med Grunnloven av 1814. Det er gode grunner til å stille spørsmålsteget ved om dette er en helt sannferdig framstilling. Noen er, som kjent, likere enn andre.

Nasjon og nasjonsbygging som politisk nøytrale begreper

Et annet interessant trekk ved Godtlands virke er at en av de første bygningene som ble flyttet til parken var redaksjonslokalet for avisa Fedraheimen, den første reine nynorskavisa etter Dølen, som hadde Aasmund Olavson Vinje som redaktør. Fedraheimen ble starta opp i 1877, med Arne Garborg som redaktør, etter et stiftelsesmøte i studentsamfundet i Kristiania. Fra 1883 hadde Ivar Mortenson-Egnund tatt over redaktørstolen. Etter at Arne Garborg mistet jobben som riksrevisor og flyttet til Kolbotn i 1888 med sin helt ferske, gravide kone Hulda, ble redaksjonslokalet ei enkel østerdalsstue på Tynset. Høsten før hadde målbladet fått følgende programerklæring:

Fedraheimstua.

Foto: Ukjent/Anno Musea i Nord-Østerdalen

Fedraheimen vil ha bonden og arbeidaren fram, kyrkja fri, Forsvarssamlag med Sverige utan konge, Røysterett for alle og meir sjølvstyre i bygd og fylkje, mindre stats- og embetsvælde, sparepolitikk i alt so nær som opplysningi.

Avisa ga uttrykk for et politisk standpunkt langt ute på venstresida, mens parkens leder, Embret Godtland, som vi vet, befant seg langt ute på høyre fløy.

Det kan ses som et forsonende trekk ved Godtland at han inkluderer sine politiske motstandere i parken. Det vi imidlertid må huske på, er at begrepet nasjonal ikke nødvendigvis var knyttet til den ene eller andre siden av politikken. Som jeg tidligere har vist, var det nasjonale viktig i byggingen av de moderne demokratiene i Europa og i Norge. Til tross for ulike politiske standpunkt hadde Garborg/Mortenson-Egnund og Embret Godtland en felles sak i å ta vare på vår nasjonale egenart. Spørsmålet som skilte de politiske partiene var snarere hva det nasjonale skulle tjene, hva som skulle være hensikten. Var det å ta vare på den gamle bondekulturen for enhver pris, eller var det å bygge et nytt og moderne samfunn som tok det beste fra folkekulturen og tempererte resten med fornuften? Mortensson-Egnund skriver i et nummer av Fedraheimen: *Det er like gale å blindt fylgje tradisjonen, som det er blindt å fylgje moten i byen.*

For Godtland er det lett å tenke, med hans medlemsskap i NS under krigen, at det nasjonale ble et mål i seg selv og ikke et verktøy for å bygge et moderne samfunn med plass og stemmerett for alle.

Museumsparken i 2023

Dette bringer oss videre til hva parken skal være i dag. Det er nemlig, for den observante leser, et åpenbart og stort hull i hele min fremstilling. Den bygger på feil premiss. Det er nemlig ikke slik at vi i hele vår lange historie har bestått av ett folk, med ett felles språk. Vi har bestått av to. Det har kommet flere til, men så lenge vi vet, har det funnets to nasjoner innenfor landets nåværende grenser. Den samiske befolkningen har ikke blitt viet plass i parken. Samene ble, med bakgrunn i 1800-tallets raseteori, skjøvet ut av den nasjonale fortellingen.

På slutten av 1800-tallet fikk vi ny reindriftslov (1883) som delte reindrifta inn i distrikter, dette førte igjen til nedsettelsen av Lappekommisjonen som resulterte i en ny lov, Tilleggslappeloven av 1897, som ga kommunene rett til å velge selv hvorvidt de ville ha samisk reindrift innenfor sine grenser. Tolga/Os og Kvikne kommuner var to av de kommune som valgte å forby tamreindrifta. Tilleggslappeloven baserte seg, langt på veg, på en teori av etnografen og historikeren Yngvar Nielsen, gjerne kalt framrykningsteorien. Teorien postulerte, blant annet, at samene var et nordlig folkeslag og at samene hadde rykket sørover fra Finnmark og først var kommet til Rørosområdet på midten av 1700-tallet. Teorien hadde ikke hold i virkeligheten. Sverre Fjeldheim har funnet skriftlig kildemateriale tilbake til 1600-tallet som viser at det har vært samer her, og arkeologiske funn tyder på samisk tilstedeværelse i våre områder, og lenger sør, fra 900-tallet. Enkelte arkeologer mener funn kan tolkes dit hen at den samiske befolkningen ble fortrent av norrøne bosettere i Sør-Norge i vikingetid. Også i bygdebok for Kvikne utgitt i 1952, blir det henvist til et klagebrev

som i 1642 blir sendt av bønder på Tynset. Hva som står i klagebrevet, står det ingenting om, utover at det handler om konflikt med samer som «har slått seg ned». Ifølge bygdeboka var det bygsla bort «fjellstrok» i Tynset til samer tidlig på 1700-tallet og videre henviser bygdeboka til et bygselsbrev fra 1768 som ga «noen finner» rett til jakt og fiske til egen husholdning i 20 år på «hamnestrok i Tynset almenning». I 1793 fikk brødrene Jonas og Nils Anderson bygsel på *nohle Strækninger i N. Østerdalens Alminding*. Forfatteren drister seg til å foreslå at det kan ha vært samme familie som da har hatt bygsel gjennom store deler av 1700-tallet.

kadene for sin plass i vår felles historie. Det er ikke vanskelig å forestille seg hvor trøttende det må være å stå i en slik posisjon og, samtidig, hvor enkelt det kan være for majoriteten å reagere på stadige påminnelser som om det var hår i suppen.

Det er på tide, og vi prøver så smått, å innlemme det samiske perspektivet i museets formidling. Det kan også tenkes at om vi skal fortsette å utvikle museums-parken på Tynset, så er den neste bygningen vi bør ta inn, etter lekestua som står på trappene, et hus som kan knyttes til den samiske historien på Tynset.

Når den brannfakkelen nå er kastet, vil jeg gjerne avslutte med det følgende spør-

Reingjeter med hund og flokk. Foto: Joseph Ingulfsen Bakken/Anno Musea i Nord-Østerdalen

Den samiske historien i Nord-Østerdalen generelt er i stor grad utelatt fra fortellingen om oss. Resultatet er en unnlattelssynd der den samiske historien og de samiske perspektivene er noe majoriteten sjeldent trenger å tenke på. Det overlates til samene selv å stå på barri-

målet: Har de nasjonale fortellingene betydning i dag? For å bruke et dagsaktuelt eksempel: Vi så helt i begynnelsen av Russlands invasjon i Ukraina hvordan offentlige statuer ble pakket inn i beskyttende hylster og museene fikk sandsekker rundt seg. Det er lett å tenke at man ville

beskytte kulturskatter mot at de ble tilfeldige offer for krigens grusomheter. Faktum er at uttrykkene for ukrainsk kultur eksemplifisert gjennom statuer og museer er viktige mål for Putins krig. Ved å ødelegge Ukrainas nasjonale ikoner kan han kan bygge nye nasjonale forestillinger om at Ukraina ikke egentlig er et eget land, men en del av et stort, russisk rike. Dette er viktige perspektiver å huske på i en verden der det er lett å relativisere betydningen av nasjonale symboler.

Litteratur/kilder:

- Fjellheim, Sverre 1999: *Samer i Rørosregionen*
- Hagen, Olav Tryggve (Red.) 1952: *Kvikne. Ei Bygdebok. Band 1, Bygdesoga*. A.S Bokcentralen, Oslo
- Rentzhog, Sten 2007: *Friluftsmuseerna. En skandinavisk idé erövrar världen*. Carlsson Förlag, Stockholm
- Severinsen, Anne 1979: *Opprettelse av reinbeitedistrikt i Sør-Norge. Overgrep eller tilrettelegging?* I: Ottar. Populære småskrifter fra Tromsø Museum, nr 116-117
- Simensen, Egil 2023. *Tynset bygdemuseum 100 år. 1923-2023*. Utgitt av Tynset museums- og historielag og Anno Musea i Nord-Østerdalen
- Tjade, Odd 2006: *Husmenn i Tynset prestegjeld på 1600-tallet og noe inn på 1700-tallet*. I: Årbok for Nord-Østerdalen 2006
- Østgaard, Nicolai Ramm 1851: *En Fjeldbygd. Billeder fra Østerdalen*. Feilberg og Landmarks forlag, Christiania
- Store Norske Leksikon på nett
- Avisa Fedraheimen

Moderne byggeskikk gjør sitt inntog

Mansardtak og amerikanske låver i Nord-Østerdalen

Denne gang skal jeg prøve meg på en artikkel om moderne byggeskikk, dvs. slik det ble bygd fra slutten av 1800- og utover 1900-tallet. Dette er et felt jeg ikke har mye kunnskap til, men det er et viktig felt – et felt vi trenger mer kunnskap om. Det gjelder hus, eksisterende og revet, og ikke minst mulige arkitekter, byggmestere, snekkere, murere og innredningssnekkere, enkeltvis og bedrifter. Virksomhet knyttet til husbygging var et viktig næringsgrunnlag, og det ble etablert mange bedrifter. For mange var det hovedyrke, for andre biyrke, ofte sammen med et lite jordbruk.

I håp om å få tak i flere opplysninger om denne virksomheten presenteres her en rekke konkrete hus, bilder av hus som står, men også av noen som er revet, med litt opplysninger. Jeg er takknemlig for tilbakemeldinger og informasjon.

Når det er snakk om lokal byggeskikk, tenker vi ofte på hvordan hus ble bygd tradisjonelt, med lokale materialer og lokale handverkere som fulgte lokal tradisjon. Da ble det østerdalsstua eller etter hvert to etasjes tømmerhus, midtkammers eller trønderlån.

Vi sier ofte at med Rørosbanen åpner verden seg på en dramatisk måte. Det blir lettere å ta seg fram og impulser fra den

vide verden strømmer på. Det ser en ikke minst i de mange stasjonsbyene som etableres. Nå er det ikke snakk om lokal byggeskikk. Ikke lenger tømmer og torv. Sveitserstilen med innslag av dragestil gjorde sitt inntog, arkitekttegnede hus i reisverk, høge hus, høge etasjer, store vinduer, mye lys, bratte tak, verandaer og takryttere i stor stil.

Det kom nok også nyheter før Rørosbanen. Allerede i 1856 kan Kvikne bidra med en nyhet, et nytt innslag i byggeskikken. Et hus bygd i tømmer, på høy grunnmur, utvendig panelt og mange og høge vinduer og en ny takform, halvvalm. Knoff-familien hadde omfattende byggevirksomhet – Anders Rambech Knoff på Vollan og broren Richard Knoff på Ringve. På Moen på Kvikne satt søstera,

Moen, Kvikne, ukjent årstall, før 1904. Fra Facebook

jomfru Maria Knoff. Det er brødrene som opptrer når Maria skal ut i det offentlige. I 1856 foretas det branntakst på Moen. Da er den nye hovedbygning nesten ferdig. Det tar noen år før «Kvistværelserne» er innredet og tatt i bruk.

Branntaksten er interessant lesning

Aar 1856 den 29de Juli blev efter Forlangende af Jomfru Marie Knoff ved Kjøbmand R. Knoff, en Brantaxations-forretning sat paa Gaarden Mo over de, paa Ln 71 Moen i Kvikne Hovedsogn, Rekvoirentinden tilhørende Husebygninger, for at disse kan forsikres i den almindelige Brandforsikrings Indretning for Bygninger. derpaa blev Gaardens Bygninger beskrevne og taxerede som følger

1 Den nye Hovedbygning der staar fra Vest mod Øst i den sydligste Deel af Gaardens Huuse, er 23 Alen 21" lang, 12 1/2 Al bred og 12 Al 21" høi, men naar Grundmuren medregnes er den 14 Al 21" høi. Den er opført af Tømmer paa Grundmuur af Graasteen og bestaar af 1 Etage med Kvistværelser. I underste Etage er 4 Værelser og Svalgangen nemlig

a Gangen hvor er 4 Fag stort Vindu, 1 Par Fløider og 1 Trappegang til Overetagen samt forsynet med dobbelt Gulv

b Storstuen hvor der er 4 Fag store Vinduer og 2 Dører der fører til Gangen og Dagligstuen og dessuden er Værelset forsynet med dobbelt Gulv

c Dagligstuen hvor er 1 Fag Store Vindu og 2 Døre der fører til Gangen og Kjøkkenet dessuden er Værelset forsynet med dobbelt Gulv og Fylldingspaneling

d Dagligstuekammeret hvor er 1 Fag store Vindu og 1 Dør... og dertil er Værelses forsynet med dobbelt Gulv og Paneling af

e Kjøkkenet som er forsynet med 4 Fag stort Vindu og 1 Dør samt dobbelt Gulv

Det bemerkes at 3 Døre i denne Etage er i Laasfærdig Stand

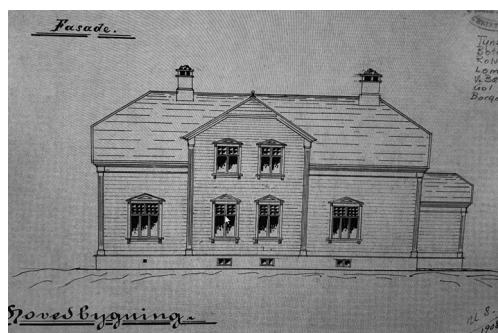
Den øverste Etage eller Kvistværelserne som endnu ikke er inddelt til Værelser og mangler Indredning, er forsynet med 3 Fag Vinduer og Gulv.

Moen blir prestegard i 1860 og ny branntakst opptas i 1886 i nærvær av sognerest Bakke, en rekke forbedringsarbeider er utført:

Hovedbygningen er udvændig i alle Sammenføjninger og Sprække rappet med en Blanding af Kalk og Tjære og betrukken med Tjørepap under Panelingen samt forsynet med 8 Stk Strækfiske for at støtte Bygningen, ligesom det i Kvistetagen er indrettet et Værelse over Kjøkkenet med en Svingtrappe fra Kjøkkenet til det ny Værelse. I Kjælderen er en Dør anbragt, saaledes at der nu er dobbelt Dør.

Det var nok ikke noe ideelt byggverk, for i 1904 bygges det ny prestebolig. Det er dette huset som står og brukes i dag etter en omfattende restaurering.

Utover 1900 får hus med halvvalm en viss utbredelse. Den gamle prestegarden på Tynset rives og ny bolig bygges i 1909. Den nye hovedbygningen får tak med halvvalm. Arkitekt Uirik Hagerup lager ei typetegning som brukes på mange prestegarder, men som vi ser av bildet med lokal tilpassing. Byggmester er T. Lillehaug, Tolga. Seinere tok han navnet Trond Røst. Han hadde vært i Amerika.

Tynset prestegard, ferdig hus. MINØ.033576

I Alvdal har det vært og er flere bygninger med valmtak. På Storstrøm var det et interessant bygningstilfelle. Nederst i tunet sto det ei østerdalsstue. Den ble påbygd, utvidet og fikk valmtak i 1918. Den tids eier, Andreas Storstrøm, dreiv aktiv byggevirksomhet, med bl.a. mølle og kraftstasjon. Dagens eiere har erstattet 1918-bygningen med en ny generasjons bolighus.

Storstrøm i Alvdal, ombygd østerdalsstue, 2017.

Storstrøm i Alvdal, det nye bolighuset, 2023.

På Vangen, på andre sida av Glåma, er det også et bolighus med halvvalm. Dette er flyttet fra Røstvangen gruver.

Jugendstil og mansardtak

Utpå 1900 dukker det opp privatboliger, villaer, i såkalt jugendstil, med en spesiell takkonstruksjon, øverste delen av taket, loftet, er ganske flatt, mens resten er bratt. Det bratte takpartiet har ofte vinduer som med utforinger er satt litt ut på taket. Denne konstruksjonen gir bedre rom på loftet enn med vanlig skråtak. Det er snakk om mansardtak, oppkalt etter en fransk arkitekt, Francois Mansart (1598-1666). Byggemåten kom også tidlig til Norge – Austråttborgen (1654-1657) har mansardtak. Noe omfattende utbredelse ble det ikke før omkring 1900. Da var det omfattende byggevirksomhet i byer og tettsteder. Flere omfattende branner førte til at store deler av byer brant ned og skulle bygges opp att. Hus i jugendstil finner en oftest i mur, men hos oss bygges det i tre. Reisverk med høvlet, liggende eller stående panel, malt, med utformet vinduer og dører, listverk. Dette er ofte bolighus

eller kombinert næring, forretning og bolig.

Hus i jugendstil med mansardtak fikk en viss utbredelse i Nord-Østerdalen, men betegnelsene jugend og mansard var det nok ikke mange som snakket om.

Etter å ha kikket på tilgjengelig aktuelt materiale, kan vi i alle fall slå fast at mansardkonstruksjonen er brukt i alle bygder i Nord-Østerdalen. Det står fortsatt en del hus, men det har vært mange flere. Det fins mansardtak på bolighus, men det er også en variant av mansardtaket på driftsbygninger, ei og anna utløe og seterfjøs, bygd etter amerikansk innflytelse, brakt tilbake til Norge av folk som hadde vært i Amerika.

Rendalen er tidlig ute. I 1908 bygger Erik Haarseth på Hårset nordre opp boligbruket Bjørkly, med den villaen som fremdeles står. Rendalen har flere interessante hus med denne takformen. Et av de nyeste, Solheim på Unset, bygd i 1928, står uforandret, men ubrukt, i vegkanten oppi Unset.

Glåmstua, Tynset, 2021.

Solheim, Unset.

Rendalen har flere slike hus, og på jakt etter snekker, byggmester eller mulig arkitekt, kom det interessante opplysninger. På Unset, der det er flere hus fra samme periode, en viss kappbygging, ble det antydnet «en snekker Hagen». På Bjørkly var det klar beskjed; «bygd av snekker Hagen fra Tynset, han med Møbelhuset». Det blir Torgeir Hagen. Men vi fikk også flere opplysninger: Husets arkitekttegning er bevart, signert H. Høye, med stor sannsynlighet Haakon Goren Høye. Han var fra Moen Søndre i Øvre Rendal, bosatt i Trondheim.

Bjørkly, Ø. Rendalen.

På Tynset bygges det mer. Omkring 1910 avvikles Tangens handelsvirksomhet på Neby, og Peer Tangen bygger 1912 ny privatbolig litt lenger nedved Glåma, Glåmstua, et staselig bygg som fremdeles står, med verandaer og glasert hollandsk takstein. Byggmester er den samme som i prestegarden, som nå har tatt navnet Trond Røst. Han kjøpte Neby østre av Tangen og bygde nytt bolighus med stående plank.

I Alvdal bygges det litt seinere mange boliger med samme takløsningen. Det er mulig at Gamlebanken (opprinnelig Alvdal Privatbank) som sto like synna Kommunehuset, Nyborg, var det første. Gamlebanken ble bygd 1917 og revet 1993.

Rønningen, Alvdal, 2021.

Alvdal har enda flere interessante bolighus å by på. Svogerne Anders Nesteby og Esten Rønningen bygde i 1920 hvert sitt bolighus med mansardtak. Nordstumoen er revet, mens huset på Rønningen fortsatt brukes.

Tolga gir oss en byggmester som satte spor etter seg, nemlig Andreas Sandmæl. Han deltok i oppattbygginga av flere byer og tettsteder etter 1900, og hentet sammen

med andre bygningskyndige ideer og konkrete løsninger. Han var også hotellvert, og bygde og dreiv Hotel Central. Der bygde han ny hotellbygning, med mansardtak, ca. 1920, men den ble revet i 1978.

Hotel Central, Tolga. MINØ.020148

Litt lenger ned i Brugata er det imidlertid et interessant bygg, kanskje et Sandmælbygg, nemlig Olsen-huset, som seinere ble påbygd bakeri. Huset sto ubrukt i noen år, men i løpet av sommeren 2021 ble det ny serveringsaktivitet i bygget, og restaurering. Huset ble bygd 1918 av baker Kristian Andersen, fra Tynset, gift med Dorthea D. Riise. Det var kafe, bakeri og privatbolig under samme tak. Omkring 1940 ble det påbygd et enkelt bygg som rommet bl.a. bakerovnen. Dette påbygget er nå revet og

Olsen café og bakeri, Tolga, 2021.

intensjonen er å føre bygget tilbake til situasjonen i 1918. Men en vesentlig del av husets historie er rasert.

Øst på dalom har det også vært noen hus, bolighus og låver, med knekk i taket. Knekkene ser forholdsvis beskjeden ut, men gir likevel litt ekstra takhøyde. Taket er tekt med torv eller spon. Her antydes det en mulig inspirasjon fra de svenske grensebygder?

Omkring århundreskiftet etableres det ny gruvedrift både på Folldal og Røstvangen, med omfattende byggevirk-somhet. Verkene hadde egne eller brukte lokale handverkere, bestilte hus, produsert på stedet eller rundt i Nord-Østerdalen, men med tegninger levert fra oppdragsgiveren.

I Folldal ble det bygd boligbrakker med mindre leiligheter for familier, som ofte tok inn en leieboer, og større ung-karsbrakker med fellesrom. Borta Gorbekken ble det etter hvert etablert såkalte «Egne hjem». Bedriften sto for bygginga, mens boligen gradvis gikk over til bruke-ren. Med «Egne Hjem» får mansardtaket større utbredelse. I 1915 flytter maskinsjef Axel og kona Aagot Brostrup inn i «Villa

Trianon» På tomta blir det også bygd et lite uthus, «Fjøsanger», med samme takløs-ning.

Det var god kontakt mellom verket og bygda. Ansatte ved verket bodde i perio-der ute på bygda, mens folk som bodde på bygda hadde jobber på verket. Det var nær utvikling av ideer og ferdigheter. I verks-arkivet er det bevart mange tegninger og opplysninger. Einar Landmark, en sentral mann ved Folldal Verk gjennom mange år, har signert mange tegninger. På tegnin-gene er det også påført hvem som har bygd.

Knutsen-huset, Folldal, 2021.

Det best bevarte huset fra denne perioden er det såkalte Knutsen-huset, som ligger like bak kommunehuset. Knut Knutsen var rørlegger ved Verket, og hadde slik sett tilgang på ideer og kanskje tegninger og utstyr. Det var den svenske anleggsarbeideren Johan Bylund, som bygde huset.

Husa på Røstvangen ble jo revet, men en finner att noen rundt på bygdene, Vangen i Alvdal er allerede nevnt. På Nytrøen står det et bolighus fra Eidsfossen kraftstasjon med mansardtak.

«Villa Trianon», Folldal.

Foto: Axel Brostrup. MINØ41367

Bolighus fra Eidsfossen kraftverk, nå på Nytrøa, 2016.

Turisthytta, Storvollen i Kakkeldalen, «Huset på prærien...», 2014.

Hus med mansardtak kom også til fjells, vi skal besøke «huset på prærien» i Kakkeldalen. På Brandsnessetra, Storvollen, tok budeia imot turister i samarbeid med Turistforeningen. Da det i 1920-åra ble nødvendig å skaffe seg mer plass, ble det bygd en moderne villa med mansard tak, spontekt, med karnapp og «kinavipp». Her finner vi ei ny inspirasjonskilde: Jørgen Brandsnes, bror til eieren hadde kommet heim fra Amerika, og brakte med seg husløsningen til Kakkeldalen.

Amerika-inspirert hus finner vi i alle bygder. Låver med mansardtak får et høgt og romslig trev. Øverste del av taket er forholdsvis flatt, liten takvinkel, mens nedre delen er bratt. Dette betyr at rommet blir høgt, romslig og plass til mye høy. Denne låvetypen kan kombineres med fjøs i tømmer, naturstein eller betong. Noen låver er utstyrt med heis, andre med kjørebbru.

Skogen, Folldal.

Slåen søndre, Folldal, 2022.

I Øvre Folldal er det mange uthus, låver, med amerikansk løsning. Brødrene Petter og Martin Fredrik Ruste reiste begge til Amerika, men kom att. Petter dreiv som byggmester, mens Martin giftet seg med gardjente på Slåen søndre og ble gardbruker. Amerikaoppholdet ble lett synlig. Alle hus på Skogen fikk mansard tak. Det

gamle steinfjøset i Slåen søndre fra 1879, fikk amerikansk inspirert overbygg, det samme gjaldt nye driftsbygninger på to Eide-garder, bygd i 1925.

Goro Strømseng fra Strømseng vestre og Martin Rønning fra Fåset giftet seg og drog til Amerika i 1893, men kom att i 1924 og tok over garden. I løpet av noen tiår ble det Amerikansk låve på begge Strømseng-garda og til slutt på nybruket Helgerud. Goro og Martin hadde med seg tegning tilbake, «plan for general purpose barn», levert av The Loudon Machinery Comp. Fairfield, Iowa. Den ser ut til å ha vært aktivt brukt.

Låver: Strømseng, 2022; og Nebylien, Tynset.

I Brekkken østre, Tynset, ble låven bygd om i 1923. Det ble lagt på noen ekstra omfar for å få bedre høyde, før tak med mansardknekk ble lagt på, for å sikre at det ble plass til mye høy og låvebru.

På Tynset er det også flere mindre låver med amerikansk løsning. På Nebylien bygde Morten Nebylien låve og hovedbygning.

På Lillestu Unset i Rendalen har uthuset tilsvarende takløsning, datert 1926. Byggmester var gardbrukeren sjøl, Esten M. Linjordet, Tynset som var gift med gardjenta, Sigrid H. Lillestuen. Esten var sønn til Morten Linjordet og hadde flere brødre. Broren Peder, reiste til Amerika, men han tålte ikke det varme klimaet, så han kom heimatt og giftet seg i 1917 med Gisken Sagmoen. Sagmoen har slåtteng på Tunnanget og der bygde Peder ei ny løe med mansardinspirert tak slik han hadde sett mange av i Amerika. Løa står fremdeles og er et yndet stoppested på Nebyrunden.

Brekken østre, Tynset.

*Lillestuen, Vetlstuen Unset, ca. 1950.
Foto: Telemark flyselskap / MINØ.022574*

Løa til Peder Sagmoen, Tunnenga, Tynset 2021.

*Seterfjøs, Ryengsetra, Einunndalen.
Foto: Widar Ryeng*

Peder Vallråmoen, Alvodal var også i Amerika i 1880-åra. Han kom heimatt og tok over Ryeng i Folldal. Da han i 1893 bygde nytt seterfjøs på Ryengsetra, ble det med Amerika-inspirert takløsning, og han sikret seg på den måten bedre takhøgde. I 1940 ble fjøset snudd, men takkonstruksjonen beholdt.

Oppsummering

Dette er en foreløpig artikkel, med håp om utfyllende og nye opplysninger. Grunnlaget til denne artikkelen er hentet fra eiere og andre ressurspersoner. Dessuten bruk av gamle og nye bilder, egne eller hentet fra Digitalt museum, dessuten utstrakt bruk av Wikipedia. Så langt har jeg ikke brukt opplysninger fra Sefrak-registreringa.

Kilder

- Anders Bjørlykke, Trondheim, Thore Desserud, Gran, Maren Kværnes Halberg, Rendalen, har gitt viktige opplysninger

Litteratur

- *Norske gardsbruk*, Hedmark fylke, bind I og II, Oslo 1943
- Jan Inge Nordeng: *Neby og Hematesida*. Artikkelsamling, 2020
- Rune Moseng, Anne Grethe Kielland-Larsen: *Folldal Verk Folldal og omegn i tekst og bilder 1904-1944*. Foto: Axel Rosenvinge Brostrup. K-L Forlag, 2020
- Personopplysninger er hentet fra regionens bygdebøker